

Оригинални научни рад

Далибор З. ВЕЛОЈИЋ*

Институт за српску културу – Приштина, Лепосавић

АНАЛФАБЕТСКИ КУРСЕВИ НА ТЕРИТОРИЈИ КОСОВСКЕ ДИВИЗИЈСКЕ ОБЛАСТИ 1918–1941**

Апстракт: Рад урађен на основу грађе, похрањене првенствено у Архиву Југославије, приказује напоре војних власти на територији Косовске дивизијске области у описмењавању регрута у периоду између два светска рата. Обрађено је стање у гарнизонима, статистички посматрано, као и поређење са курсевима у грађанству. Спровођење аналфabetских курсева један је од показатеља улоге војске као значајног фактора у модернизацији друштва и у подизању културног нивоа становништва, у овом случају на територији Косова и Метохије.

Кључне речи: Војска Краљевине СХС/Југославије, Косовска дивизијска област, аналфabetски курсеви, Косово и Метохија, описмењавање

Рад на истраживању описмењавања регрута на територији Косовске дивизијске области морамо спровести у оквирима проучавања општег стања и спровођења аналфabetских курсева на нивоу читаве војске. Сам територијални оквир не подразумева изузетак од остатка државе с обзиром на чињеницу да су овакве активности заједнички спровођене у свим гарнизонима у земљи. Територија Косова и Метохије значајна је за сагледавање утицаја који би дотично окружење са својим степеном културног развитка имало на рад војних јединица, као и због сарадње војних и цивилних власти у подизању културног нивоа становништва. Ово стога упућује на питање улоге војске у модернизацији друштва, нарочито у домену развоја писмености (опширније: Бјелајац 1994: 355–359).

Сама територија Косова и Метохије важила је за једну од привредно и културно неразвијених области у Краљевини Југославији, што се и огледало и у начину живота (Димић 1997, I–II; прир. Ристовић 2007; Чалић 2004; Јовановић

* научни сарадник, d.velojic@yahoo.com

** Рад је написан у оквиру пројекта *Материјална и духовна култура Косова и Метохије* (број 178028), који је одобрило и финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

2011; Славковић Мирић 2018). С обзиром на чињеницу да градови на територији Косова и Метохије¹ нису били организовани у једну административну целину, већ су били у саставу појединих бановина – Вардарске (Призрен, Урошевац, Приштина), Зетске (Нови Пазар, Ђаковица – према попису из 1931. године, Пећ, Косовска Митровица) и Моравске (Вучитрн), посматраћемо их и упоређивати појединачно. Након завршетка Првог светског рата и сређивања прилика у земљи, урађен је 1921. године попис становништва на територији читаве Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Упоредивши тај попис са каснијим из 1931. године уочићемо следеће кретање становништва:

Табела: Поређење броја становника према пописима из 1921 и 1931. године²

	Број становника 1921.	Број становника 1931.
Приштина	14.338	16.358
Призрен	16.414	18.955
Урошевац	3.174	5.318
Косовска Митровица	10.045	11.295
Пећ	14.772	13.338
Ђаковица	14.293	13.819
Вучитрн	4.667	4.760
Нови Пазар	11.185	10.361

Структура становништва по вероисповести одговарала је положају одређеног града на Косову и Метохији. Примера ради, у Вучитрну је 1931. године од 4.760 становника било 3.368 муслиманске вероисповести, Приштини 9.585 (од 16.358 становника), Призрену 12.184, Ђаковици 11.366, Пећи 8.737, док је у Митровици била присутна нешто већа концентрација православца (4.067 православца, 693 римокатолика, 6.388 муслиманске вероисповести, а остали су се изјашњавали као евангелисти и други).³ Ово наводимо и зато што је на овој територији пре балканских ратова, од стране Србије и српске цркве поклањана пажња побољшању културно-просветних прилика. Носиоци овог задатка углавном су били учитељи и православно свештенство, те се тежило развоју српских школа у складу са потребама и могућностима, с обзиром на негодовање турских власти. Након ослобађања ових области, рад на том пољу се наставио, иако је код албанског становништва приметан знатан проценат неписмених. Као проблем се наводило незнање језика

1 Иако Нови Пазар није био на територији Косова и Метохије, његов гарнизон се налазио у саставу Косовске дивизијске области, па ће и овај град ући у разматрање.

2 Табела урађена на основу: *Статистички годишњак Краљевине Југославије 1929*, Београд, 1932, 60–62; *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. марта 1931. године*, I, Београд, 1937, 75, 100–105, 117–119.

3 *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. марта 1931*, II, 75–121.

или незаинтересованост средине. У Косовској Митровици је ситуација означена као веома лоша јер добар део ђака арнаутске популације не зна језик, мада је изнета замерка и на учитељски кадар (Димић 1997, II: 88). За Приштински округ су лекари извештавали о немогућности држања хигијенских предавања, јер је становништво арнаутско, па се са њима може разговарати само преко тумача, што је непрактично.⁴ У Новом Пазару је директор гимназије тражио искусну болничарку која би ученицима, али и родитељима, држала предавања из хигијене јер: „у маси овдашњих становника, тако је страшно незнање хигијенских прописа, да је у великој опасности живот и здравље свакога који овде живи, па ма колико он пазио и знао све хигијенске прописе.“⁵ За градове који су улазили у састав Вардарске бановине економска неразвијеност је утицала на лоше спровођење просветне политике. Сиромаштво и непросвећеност су били забрињавајући, а стање школских објеката било је лошије него у осталим крајевима (Димић 1997, II: 96–102). Истраживања Момчила Исића која се односе на Јужну Србију, показују низак проценат писмености, нарочито код женске популације (8,3%) (Исић 1993: 97), док Владан Јовановић за читаву Вардарску бановину даје податак од 70% неписмених (Јовановић 2011: 410). Према попису из 1921. године, примера ради, наведено је да од укупно 170.897 становника мушког пола старијих од пет година којима је матерњи језик албански, 8.248 (4,8%) зна да чита и пише, 534 (0,3%) само чита, док је 162.115 (94,9%) неписмено. За жене је наведено да од 179.560 њих 1.479 (0,8%) чита и пише, 244 (0,1%) само чита, а 177.837 (99,1%) је неписмено.⁶ Подаци пописа из 1931. године конкретније говоре о алармантном стању. На читавој територији Косова и Метохије 25,5% мушкараца било је писмено, а жена само 6,14% (Исић 1993: 99). Статистика за поједине крајеве такође потврђује ове цифре. Примера ради, у срезу Вучитрн, ако посматрамо становништво (невезано за вероисповест и националну припадност) од 11 до 19 година старости (што иначе представља резултате просветног рада у претходној деценији), неписмено је било 80,8%, од чега далеко већи број девојака него момака (од укупног броја женског становништва 90,9%, а мушког 72,5%).⁷ Стање је слично и у срезу Гњилане. За исти распон година, од 1.599 становника, неписмено је било било 85,2% (92,7% од укупног броја девојака, 79% од укупног броја момака). У срезу Грачаница стање је било далеко боље. Од 9.649 становника, неписмено је било 64,1% (74% од укупног броја девојака и 55,6% од укупног броја момака). Слично је и за срез Шар планина у коме је од

4 АЈ, 39-3, Извештај окружне болнице у Приштини Министарству народног здравља бр. 56, од 23. октобра 1919.

5 Исић, 39-7-17. Извештај директора гимназије у Новом Пазару Министарству просвете Бр. 275 од 9. априла 1920.

6 *Сјатајисјички годишњак Краљевине Југославије 1929*, 78–81.

7 *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. марта 1931*, III, 64.

6.811 становника 68,7% било неписмено (80,7 % од укупног броја девојака и 58,3% од укупног броја момака).⁸ Већу пажњу у описмењавање младих полага- ле су власти у Зетској бановини, тако да је у срезу Косовска Митровица било 57,9% неписмених, а у срезу Пећ 69,3%.⁹ У сваком случају, упркос ангажовању на пољу описмењавања, изостали су жељени резултати. Са великим процен- том неписмености (преко 80%, а у чисто албанским и турским крајевима и преко 90%) (прир. Ристовић 2007: 575) ове покрајине су значајно заостајале за остатком земље. Изразита одбојност према школовању била приметна је код албанског становништва. Према подацима, до 1929. године петина из- грађених школа била је намењена крајевима са албанском већином, док је само 2% Албанаца похађало те школе (прир. Ристовић 2007: 575). Као илустрацију наводимо писмо Ибрахима Љутвића из Призрена упућено краљу Александру 1933. године у коме се наводи да је он једини муслиман који је похађао при- зренску гимназију и матуру положио са одличним успехом.¹⁰ Колико су ова подручја заостајала за осталим деловима земље видимо из података да је 1921. године у срезовима Дравске бановине било 8,9% неписмених, у Дунавској 34,1%, Савској 33,1%,¹¹ док је 1931. проценат неписмених међу младима од 11 до 14 година у Дравској бановини био 1,4%, Дунавској 1,8%, Савској 11,7%.¹²

На територији Косова и Метохије након Првог светског рата устано- вљена је команда Косовске дивизијске области са седиштем у Приштини потчињена команди III армијске области (Скопље). Успостављањем нове вој- но-територијалне поделе јединице Косовске дивизијске области распоређене су у три војна округа – Приштински, Косовомитровачки и Призренски округ, који су и формирали пешадијске пукове. У саставу Косовске дивизијске обла- сти налазили су се (Бјелајац 2004: 337; уг. Gažević 1972, IV: 113):¹³

- 24. пешадијски пук (Косовска Митровица) са батаљонима у Косов- ској Митровици, Пећи и Новом Пазару,
- 30. пешадијски пук (Призрен) са батаљонима у Призрену и Ђаковици,
- 31. пешадијски пук (Приштина) са батаљонима у Приштини, Вучитр- ну и Урошевцу и
- 56. пешадијски пук (Ђаковица), формиран 1930. године од 3. и 4. ба- таљона 30. пука.

Поред тога, у саставу дивизијске области налазила су се и два артиље- ријска пука (12. и 28.) са седиштем у Косовској Митровици и Приштини и деловима у Призрену и Ђаковици, као и друге мање јединице, као што су

8 *Исио*, 101–109.

9 *Исио*, 123–125.

10 АЈ, 74-56-264. Писмо Ибрахима Љутвића краљу од 14. јула 1933.

11 *Сјатајисјички годнињак Краљевине Југославије* 1929, 70–71.

12 *Дефинитивни резултати войиса сјановништва од 31. марта 1931*, III, 3–8.

13 *Бријанци о Краљевини Југославији*, I, приредио Живко Аврамовски, Београд, 1986, 688.

болничарска чета, неборачка чета, возарски ескадрон, убојно, инжињеријско и интендантско слагалиште, војна музика. Војно-територијална подела није се поклапала са административном, тако да су гарнизони Косовске дивизијске области у свој састав укључивали и Нови Пазар, где је био стационаран један пешадијски батаљон.

Формирање јединица на територији Косовске дивизијске области одвијало се у условима ратног стања (побуна Албанаца) (опширније Тасић: 2008), што је свакако отежавало посао војним властима, али не треба губити из вида ни чињеницу да су свакодневне активности биле спугаване лошим условима у погледу смештаја и обезбеђења квалитетније обуке регрута. Одмах након ослобођења установљено је да су војни објекти у прилично лошем стању, тако да су, изузев у Косовској Митровици, војници били смештани по приватним зградама или шаторима.¹⁴ Овакво стање у самим гарнизонима кочило је не само свакодневно функционисање и обуку, већ и додатне активности, какве су били аналфабетски курсеви. Услед болести или ванредног стања велики број регрута је одсутвовао са наставе, тако да је, статистички гледано, било случајева, по појединим местима и годинама, мањег процента описмењених, или убрзаног држања курсева и прераних испита, што је директно утицало на квалитет наставе.

У сваком случају, иако у војсци узета као ванредна активност, спровођење аналфабетских курсева схваћено је прилично озбиљно и његова реализација ишла је напореда са гарнизонима у другим крајевима Југославије. Значајнија је, међутим, чињеница да се у војсци одржавао далеко већи број курсева него у грађанству, што је нарочито карактеристично за територију Косова и Метохије, где је код становништва албанске националности, оптерећеног племенским наслеђем, постојала одбојност према било каквој врсти модернизације и културног уздизања. Статистика за целокупну територију Југославије говори да је број курсева у грађанству на нивоу целе земље у 1921. години био далеко већи него у војсци (194 курса у грађанству са 4140 обучених наспрам 35 у војсци са 895 обучених), да би се тај однос у наредним годинама прилично изменио. Тако је према подацима за 1927. годину у војсци одржано 199 курсева, док је у грађанству тај број износио 150, а за 1930. годину војска је на 282 курса описменила 14.697 регрута, а грађански курсеви (198) 7.700.¹⁵ Овакав пораст броја описмењених у војсци треба приписати, пре свега, одговорности јединица и команди, али и чињеници да

14 *Војно-санијетски сјайисјички јодишњак Краљевине СХС 1920–1926*, Београд, 1926; *Војно-санијетски сјайисјички јодишњак Краљевине СХС 1926–1927*, Београд, 1928; *Војно-санијетски сјайисјички јодишњак Краљевине Југославије 1928–1930*, Београд, 1932; *Војно-санијетски сјайисјички јодишњак Краљевине Југославије 1931–1933*, Београд, 1934.

15 АЈ, 38-64-169. Развој аналфабетских курсева у војсци и грађанству.

регрути нису могли избећи извођење наставе, што је курсевима омогућило континуитет у раду са сталним бројем полазника.

Конкретни примери са територије Косова и Метохије показују мање курсева одржаних у грађанству у односу на војску, са далеко нижим процентом описмењених аналфабета. Примера ради, у Приштини су на курсу одржаном у грађанству почетком 1920. године обучена само двојица неписмених, а пет година касније 15.¹⁶ У периоду од 1928. до 1930. године на територији Јуника обучено је 38, у Ђаковици 28, у гњиланском срезу 24 аналфабете.¹⁷ Тешкоће на које се наилазило током одржавања курсева у грађанству односиле су се, пре свега, на савладавање српског језика код албанске популације, али и незаинтересованост за описмењавање. У срезу Вучитрн 1922. године слушаоци нису желели да посећују курс, тако да није ни одржан. У митровачком срезу је исте године одржано 10 курсева на којима је описмењено 150 слушалаца, од којих једна жена. У неким селима је, због брдског терена, било потешкоћа са превозом, нарочито зими, тако да је број полазника био знатно мањи од очекиваног. У жеровничкој школи код Митровице уписано је те године 46 мушкараца и једна жена старости од 12 до 30 година. Од свих полазника отпала су четворица муслимана, док су остали завршили курс.¹⁸ На напред поменутом курсу у Јунику од 43 Албанца старости од 19 до 25 година петорица су одмах отпала услед незнања језика. У Огошту код Гњилана 1929. године од уписаног 41 полазника Албанца положило је само 19. Већина њих је курс похађала нередовно, или није знала језик.¹⁹ Постоје и примери добровољног доласка на наставу и већег процента описмењених, што се већином приписивало иницијативи учитеља. У околини Ораховца 1919. године учитељ је самоиницијативно, а по жељи мештана, одржао аналфабетски курс са 37 неписмених. У Призрену су 1923. године, од укупно 44 уписана, испит полагала 33 полазника, са стопроцентним успехом.²⁰ У Новом Пазару три године касније од укупно 50 уписаних, углавном муслимана, 39 је положило први курс (читање и писање), а 34 други.²¹ За Ђаковицу се у извештају из 1933. године наводи да су од 31 курсисте 28 положили (углавном Албанци). Нарочито се истиче успех полазника у познавању историје и географије.²² Алармантно стање у погледу описмењавања, не само на територији Косова и Метохије, већ и у читавој земљи, као и последице економске кризе, утицали су на Министарство просвете да 1936. године затвори све аналфабетске курсеве, а остави

16 АЈ, 66-562. Извештај Министарства просвете О. П. Бр. 33379 од 29. јуна 1925.

17 *Исџо*, 66-563, 66-2219.

18 *Исџо*, 66-2221.

19 *Исџо*, 66-2219.

20 *Исџо*, 66-2227.

21 *Исџо*, 66-2224.

22 *Исџо*, 66-2219.

оне које су курсисти посећивали добровољно. Нови курсеви могли су бити пријављени уколико имају најмање 15 полазника.²³

Напред наведени примери представљају само исечак из општег стања које је пратило описмењавање аналфабета у грађанству. Курсеви одржани у војсци одликовали су се, пре свега, бољом организацијом, али и додатним новчаним издвајањима које је одобравало Министарство војске и морнарице. За сектор просвете годишње је из државног буџета издвајано између 5 и 7% (Бецић 2014: 201–218), док су саме бановине такође финансирале део трошкова око аналфabetских курсева. У војсци су јединице из буџета Министарства војног добијале одређене суме за набавку средстава за извођење наставе и исплату хонорара учитељима. Предвиђена сума износила би за сваки пешадијски пук, команду инжињерије, ауто-команду, ваздухопловну и железничку команду по 7.500 динара, за сваки коњички и артиљеријски пук по 3.500 динара, за команде армијских области по 10.000, за команде дивизијских области по 2.000 динара, сем за Дунавску која је добила 5.000 и за команде коњичких дивизија по 1.000 динара.²⁴

Ангажовање војних власти на описмењавању регрута било је тесно повезано са напорима Министарства просвете у доношењу законских регулатива. Поред тога, сарадња са цивилним структурама подразумевала је систематски рад месних учитеља са сваком новом генерацијом војника и прибављање наставних средстава.²⁵ Решењем министра војног из 1921. године наведено је:

„Наставним планом за поједине родове оружја и струке предвиђене су мере за обуку у писмености војника. Да би се обука појачала, министар просвете вољан је ставити на располагање наставнике у обуци неписмених војника и поједине учитеље основних школа у местима гарнизона. Избор ових учитеља вршиће команданти јединица у споразуму са школским надзорником дотичног места. Хонораре тим учитељима одредиће министар просвете.“²⁶

Висина хонорара учитељима у војсци првих година није пратила оне у цивилству. Тако је већ 1920. године прописана награда за Велес, околину Призрена, Приштине, Скопља, Штипа у износу од 60 динара, док се за Крагујевац, Ниш, Београд, Зајечар и места у Зетској бановини кретала од 40 до 50 динара

23 *Исјо*, 66-2215. Телеграм министарства просвете бановинским управама О. Н. Бр. 97230 од 26. децембра 1936.

24 АЈ, 66-2242. Извештај Министарства војске и морнарице, општег војног одељења јенералштабног одсека пов. ф. њ. бр. 1954 од 19. фебруара 1923.

25 Стратегија на дужи рок могла би се илустровати наредбом да се оспособе учитељи који би наставу са војницима држали стално. *Исјо*, 66-2234. Наредба Министарства просвете О. П. Бр. 21917 од 18. маја 1921.

26 *Исјо*. Телеграм министарства војног министарству просвете Ф. Ђ. Бр. 12337 од 7. априла 1921.

по обученом курсисти.²⁷ У војсци је та цифра износила 40 динара, с тим да се и официрима који раде као предавачи уместо учитеља исплаћује исти износ, док би подофицирима, уколико су ангажовани, исплаћивано 5 динара по обученом војнику.²⁸ Од стране самих команди предлагано је повећање износа награде учитељима, као и увођење посебних бонуса за успешан рад.²⁹ У сваком случају, остало се на поменутој цифри, тако да су тек тридесете године донеле повећање издатака за награде, која је тада износила 60 динара по обученом војнику.

Првих година након завршетка Првог светског рата јединице са територије Косова и Метохије налазиле су се у ванредном стању с обзиром на граничне сукобе, што се одразило на обуку регрута, а нарочито на курсеве опшмењавања. Упркос томе, обуци аналфабета поклањана је нарочита пажња, тако да су команде биле у обавези да омогуће њихово несметано одржавање. У гарнизону Косовска Митровица од 15. јуна до 19. августа 1921. године одржан је курс са 148 аналфабета од којих су сви положили са добрим успехом из читања, писања и рачунања.³⁰ Две године касније наводи се за исти гарнизон, тачније 3. батаљон 24. пешадијског пука, да је од 58 неписмених испит положио 51. Напоменуто је да је, услед борбених дејстава на граници, добар део војника послат у Нови Пазар и Скопље, а доста регрута је дошло из Пећи.³¹ У 28. артиљеријском пуку у Ђаковици на курсу одржаном 1924. године свих 18 полазника је положило испит. Већина неписмених регрута било је из Новог Сада, Бјељине и Пожеге. У 3. батаљону 30. пешадијског пука од 48, положили су 23 војника, углавном из тузланског и карловачког округа. Две године касније овај батаљон имао је 33 аналфабета, родом из околине Тузле и Бихаћа.³² На курсу који је трајао нешто више од 6 месеци, тачније од 17. марта до 30. септембра 1923. (не наводи се разлог, али смо склони претпоставци да је због сукоба на граници) у приштинском 31. пешадијском пуку, 2. дивизиону 12. артиљеријског пука и пекарској чети Косовске дивизијске области од 76 неписмених испит је положило 53, из округа Мостар, Тител, Огулин и Кикинда, као и тројица Арнаута.³³ У 1929. години на курсу одржаном од 1. маја до 1. августа у 3. батаљону 24. пешадијског пука у Новом Пазару регистровано је 57 аналфабета, родом из

27 *Исјо*, 66-562. Наредбе Министарства просвете за отварање аналфабетских курсева.

28 На тражење Министарства војске и морнарице да се одобри сума у износу од 586.500 динара за набавку наставних средстава, министар просвете је одговорио да, услед великог броја курсева, као и већих награда учитељима у грађанству (50 динара), није у могућности да тражену цифру одобри. *Исјо*, 66-2234. Писмо министра просвете министру војном о. н. бр. 8575 од 22. фебруара 1923.

29 *Исјо*. Дописи Министарства војске и морнарице Министарству просвете пов. ф. њ. бр. 1954 од 19. фебруара 1923. и њ. бр. 36936 од 15. октобра 1924.

30 *Исјо*, 66-2240. Месна команда Косовске Митровице Бр. 1773 од 20. августа 1921.

31 *Исјо*.

32 *Исјо*, 66-2238.

33 *Исјо*, 66-2249.

околине Великог Бечкерека и Тузле.³⁴ Исте године је у призренском 30. пешадијском пуку обучено 69 аналфабета. Штаб овог пука је у свом извештају предвидео долазак око 200 неписмених регрута у кадар, тако да се побринуо да благовремено обезбеди учитеље, који ће са наставом почети 10 дана након доласка војника.³⁵

Ванредно стање на граници и сређивање прилика након тога учинили су да се описмењавање војника у косовским гарнизонима стави у други план. Министарство војске и морнарице је почетком тридесетих година, углавном због стања у читавој војсци, посебним наредбама регулисало одржавање курсева, одабир учитеља и набавку наставних средстава.³⁶ Већ 1931. године наређењем министарства просвете регулисано је време почетка, трајања курсева, начин испитивања, као и план и програм. Предвиђено је да одмах након доласка регрута на одслужење војног рока буду организовани курсеви, који би код ваздухопловства трајали три, у пешадији, коњици и артиљерији три и по, а у инжињерији четири месеца. У току седмице настава би се радним данима изводила по један час, а недељом по два, с тим што се број часова по потреби може повећати или смањити. План и програм обухватили су народни језик (читање и писање), рачун (писање бројева до 1.000 и рачунске операције), историју (национална) и географију.³⁷

Законска регулатива, али и одобрене новчане суме на годишњем нивоу утицали су на све гарнизоне у земљи да се озбиљније позабаве проблемом описмењавања регрута. У јединицама Косовске дивизијске области такође је тридесетих година приметан пораст броја аналфабетских курсева са већим процентом описмењених регрута. Као конкретне примере навешћемо неке од одржаних курсева по гарнизонима, са бројем описмењених и, по могућству, местом одакле регрути долазе.

У гарнизону Приштина је у мају 1930. године почео курс у 1. пољском хаубичком дивизиону 28. артиљеријског пука на коме је било 69 аналфабета, углавном из царибродског, нишавског и сврљашког среза. Наредне године је у 3. батаљону 31. пешадијског пука одржан курс од 3. маја до 13. августа са 69 неписмених од којих је 58 успешно завршило. Неписмени војници долазили су из околине Новог Сада, нишавског среза и Славонске Пожеге, а успешно су одслушали оба нивоа (читање, писање, рачун, историју и географију). За два нивоа учитељу је исплаћена сума од 60 динара по обученом војнику. У 2. батаљону истог пука од 40 аналфабета, положило је 38.³⁸ На курсу одржаном

34 *Исјо*, 66-2246.

35 *Исјо*, 66-2227.

36 Примедбе су се односиле на недовољну ангажованост од стране команди и недостатак књига. *Исјо*, 66-2234. Министарство војске и морнарице Ђ. Бр. 36936 од 15. октобра 1924.

37 *Исјо*, 66-2204. Министарство просвете О. Н. Бр. 43624 од 9. јуна 1931.

38 *Исјо*, 66-2249.

од 4. јуна до 30. септембра 1933. године у 28. артиљеријском пуку и возарском ескадрону обучено је 40 аналфабета, а у 2. батаљону 31. пешадијског пука од 75 положило је 63. За 3. батаљон овог пука статистика је нешто повољнија, будући да је од 84 полазника отпао само један. Аналфабете су долазиле углавном из Беле Паланке, Сврђига и Бабушнице. У нередне две године на курсевима одржаним у 28. артиљеријском пуку успех је био готово стопроцентан, док су пешадијске јединице имале успеха 80–90% описмењених.³⁹

У гарнизону Косовска Митровица у периоду мај–септембар 1930. одржан је курс са 76 аналфабета из састава 12. артиљеријског пука. Број обучених износио је 50, док је наредне године од 68 положило 55. За 24. пешадијски пук 1931. године забележено је да је од 70 уписаних курс до краја похађало 62, а положило 43 војника.⁴⁰ Две године касније од 89 неписмених из пешадијских јединица обучено је 64, а из артиљеријских од 22 обучено је 15. Занимљив је поступак локалног учитеља, који је, иако упознат са недостатком новца за исплату хонорара, наставио курс и извео га до краја. Године 1936. у пешадији је од 133 обучено 94 војника.⁴¹ Наредних година потешкоће у обуци неписмених односиле су се на одсуствовање војника и недостатак новца за хонораре учитељима. У артиљерији је 1938. године од 87 курс завршило 64 војника, с тим што је прекинут на 10 дана због одласка јединице на маневре, тако да су уместо једног држана два часа дневно. У јединицама 24. пешадијског пука учитељи нису новчано награђени (није одобрен кредит), тако да су им касније уручена одликовања за успех у настави и снабдевање војника букварима. Године 1940. курс је такође раније завршен услед ванредног стања на граници.⁴²

У Ђаковици је, мимо обичаја, 1930. године курс војницима 56. пешадијског пука држала учитељица.⁴³ Године 1934. у 3. батаљону 56. пешадијског пука и деловима 28. артиљеријског пука било је укупно 76 неписмених војника. Услед прекоманди и болести изостало је 13, а испит су положила 52. Регрути у пешадији су углавном били из крушевачког и цетињског округа, а у артиљерији из пожаревачког и сомборског. Две године касније на курсу код пешадијских јединица од 76 аналфабета положило је 54, а 1937. од 79 положио је 61.⁴⁴ Године 1938. у јединицама 56. и 28. артиљеријског пука укупно је било 169 неписмених (подељених у три групе), од којих је 128 обучено, док је годину дана касније регистровано 66 аналфабета (47 обучених). Војници су углавном долазили из тузланског, бањалучког, травничког и мостарског округа.⁴⁵

39 *Исџо*, 66-283.

40 *Исџо*, 66-2240.

41 *Исџо*, 66-278.

42 *Исџо*, 66-2472.

43 *Исџо*, 66-2238.

44 *Исџо*, 66-277.

45 *Исџо*, 66-2474.

У Новом Пазару је од јуна до септембра 1932. године одржан курс на коме је описмењено 82 аналфабета, при чему је око 90% њих долазило из тузланског среза. У периоду 1933–1935. одржана су три курса за војнике 2. батаљона 24. пешадијског пука на којима је обучено 61, 58 и 48 регрута. Порекло регрута углавном је са територије Дринске и Дунавске бановине.⁴⁶ Занимљиво је да су и у наредним годинама у овој јединици аналфабете регистроване са истих подручја. Године 1938. обучено је 48 од укупно 72, а 1940. регистрован је мањи број неписмених, тачније 48, од којих је описмењено 38.⁴⁷

У призренском гарнизону курсеви су одржавани радним данима од 14 до 15 часова, без обзира на празнике, док је недељом настава трајала од 9 до 11 часова. У 30. пешадијском пуку 1930. и 1932. године регистровано је по 196 неписмених са којима су радила тројица учитеља. Године 1931. јединице 28. артиљеријског пука имале су успех од 89% обучених.⁴⁸

Напред наведени примери представљају извод из статистике одржаних курсева на територији Косовске дивизијске области. Заједно са курсевима у осталим јединицама и командама југословенске војске они представљају прилично успешан покушај да се описмени мушка популација. У односу на описмењавање у грађанству на Косову и Метохији, курсеви по гарнизонима бележе, пре свега, већи број полазника, са већим процентом описмењених, али и константно одржавање и бољу организованост, као резултат озбиљног схватања овог сегмента обуке.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Архив Југославије

- Фонд 38 Централни пресбиро министарског савета
- Фонд 39 Министарство социјалне политике и народног здравља
- Фонд 66 Министарство просвете Краљевине Југославије
- Фонд 74 Краљев двор

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

- Бриџанци о Краљевини Југославији*, I, приредио Живко Аврамовски, Београд, 1986.
- Војно-санитетски статаистички годишњак Краљевине Југославије 1928–1930*, Београд, 1932.
- Војно-санитетски статаистички годишњак Краљевине Југославије 1931–1933*, Београд, 1934.
- Војно-санитетски статаистички годишњак Краљевине Југославије 1934*, Београд, 1937.
- Војно-санитетски статаистички годишњак Краљевине СХС 1920–1926*, Београд, 1926.
- Војно-санитетски статаистички годишњак Краљевине СХС 1926–1927*, Београд, 1928.
- Дефинитивни резултати војиса статовништва од 31. марта 1931. године*, I–III, Београд, 1937.

46 *Истио*, 66-281.

47 *Истио*, 66-2478.

48 *Истио*, 66-2249.

- Стаτισтика индустрије Краљевине Југославије*, Београд, 1941.
Стаτισтички годишњак Краљевине Југославије 1929, Београд, 1932.
Стаτισтички годишњак Краљевине Југославије 1934–1935, Београд, 1936.

СТУДИЈЕ И МОНОГРАФИЈЕ

- Бјелајац 2004: М. Бјелајац. *Генерали и адмирални Краљевине Југославије*. Београд: Институт за новију историју Србије.
- Димић 1997: Љ. Димић. *Културна историја Краљевине Југославије 1918–1941*, I–II. Београд: Стубови културе.
- Јовановић 2011: В. Јовановић. *Вардарска бановина 1929–1941*. Београд: Институт за новију историју Србије.
- прир. Ристовић 2007: *Приватни животи код Срба у двадесетом веку*. Приредио Милан Ристовић. Београд: Клио.
- Тасић 2008: Д. Тасић. *Рајн после рајна, Војска Краљевине СХС на Косову и Метихији и у Македонији 1918–1920*. Београд: Утопија.
- Славковић Мирић 2018: Б. Славковић Мирић. *Политичке, економске и културне прилике на Косову и Метихији 1929–1941*. Београд: Просвета.
- Чалић 2004: М. Ж. Чалић. *Социјална историја Србије 1918–1941*. Београд: Клио.

ЕНЦИКЛОПЕДИЈЕ

- ur. Gažević 1972: *Vojna enciklopedija*, Urednik Nikola Gažević. Beograd: Vojnoizdavački zavod.

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

- Бецић 2014: И. Бецић. „Рад на описмењавању регрута краљеве гарде 1933–1937“. *Војно-историјски гласник*, 2/2014, 202–218.
- Бјелајац 1994: М. Бјелајац. „Војска као фактор модернизације“. *Србија у модернизацијским процесима XX века*. Београд, 1994, 355–359.
- Исић 1993: М. Исић. „Писменост у Србији у првој половини XX века“. *Токови историје*, 91–103.

Dalibor Z. VELOJIĆ

ANALPHABETICAL COURSES IN THE TERRITORY
OF KOSOVAR DIVISION AREA 1918–1941

SUMMARY

The literacy courses of soldiers in the territory of Kosovar Division Area were organized in the scope of the efforts of military authorities in the spread of literacy among male population. Difficulties which accompanied the running of the analphebetical courses were mostly of financial order, but it should not be neglected the fact of a constant emergency condition in the border with Albania due to which a lot of soldiers gave up the tuition. In comparison with the civilians, courses in the army had by far greater success due to the organization and continuity. Besides, any kind of cultural activities, and especially literacy, had invaluable importance in this area, and the military organization itself was ranked among modernization holders in the society.

Key words: The Army of the Kingdom of SCS/Yugoslavia, Kosovar Division Area, analphebetical courses, Kosovo and Metohija, literacy.